

*Т. Ф. Шумаріна*

## **Інтенсивна синонімія і проблема діагностування фахової належності у класифікаційному дослідженні**

У статті зроблено спробу експериментального дослідження кореляційної залежності синонімів і соціальних ознак мовної особистості. Аналіз синонімічних переваг свідчить про те, що вибір лексеми із синонімічного ряду може бути обумовлений професійною приналежністю адресанта.

**Ключові слова:** соціолінгвістика, лінгводіагностика, експериментальні дослідження, кореляційна залежність, лексична синонімія.

В колі соціальних ознак (рідна мова, місце формування мовних навичок, стать, вік, інтелектуально-культурний рівень тощо) проблема визначення фахових ознак автора анонімного тексту й досі належить до малорозроблених. Такі питання на лексико-семантичному рівні мовної системи раніше розглядалися у суто соціолінгвістичному аспекті, але як діагностичний засіб інтенсивні (за Будаговим) синоніми в спеціальній літературі не представлені. Актуальність обраного напрямку обумовлена нагальною потребою експертів-криміналістів, які змушені вирішувати класифікаційні питання в умовах дефіциту специфічних ознак.

Огляд сучасної спеціальної літератури свідчить про те, що професія як об'єкт дослідження лишилася поза увагою фахівців-авторознавців, незважаючи на те, що цією проблемою зайнялися навіть почеркознавці, хоча корифеї-графологи й заперечують імовірність позитивних результа-

тів на тій підставі, що професійні корективи графічної навички у кожного своєрідні і зумовлені в першу чергу конституційними особливостями організму. Сталося це, мабуть, тому, що її (професії) діагностування здається надто прозорим у лінгвістичному плані. Зазвичай про неї згадують підчас вирішення якихось інших авторознавчих питань, наприклад, у статтях про з'ясування належності тексту до певного функціонального стилю. І найчастіше основною методичною порадою виявляється рекомендація підвищеної уваги до професійної лексики або жаргону [2]. На нашу думку, для діагностування фахової належності мовця може виявитися корисною не лише спеціальна лексика, а й ще деякі категорії, зокрема інтенсивна синонімія. Залучення до авторознавчого дослідження цієї групи слів дозволить розширити коло ознак, за якими відбувається ідентифікація фахової приналежності автора тексту.

Можливість використання інтенсивної синонімії в якості діагностичного засобу зумовила специфіка цих синонімічних одиниць. Між членами її рядків, які кваліфікують як однорідні в експресивному та функціональному відношеннях, відзначається, тим не менше, подальша диференціація. На думку Т. Г. Винокур [1], внутрішньостильові синоніми виявляють прикмети, які властиві скоріше ідеографічній синонімії. Дійсно, у деяких синонімічних рядках внутрішньостильових синонімів існує семантична диференціація, але, гадаємо, існують і рядки, що складаються з синонімів, які майже наближені до абсолютних, але все ж таки не ідентичні їм і мають незначну стилістичну забарвленість. Можна припустити, що абсолютні синоніми становлять ядро стилістично однотипного синонімічного рядку, а всі інші — периферію. Периферичні одиниці, гадаємо, в описаних вище типах синонімічних рядків, за умов специфічного впливу мовленнєвої комунікації, здатні розбігатися на протилежні полюси периферії, де вони, з одного боку, тяжіють до лексики книжного стилю, а з іншого — до розмовних синонімів. Можливо, цей потяг базується на наявності у цих периферійних одиниць деякої експресивності або емоційної забарвленості. Наприклад: *буйный — безудержный — неукротимый — неистовый — яростный*.

Виходячи з усього сказаного, припускаємо, що периферійні синоніми можуть виявитися додатковими мовними індикаторами професійних груп, які, зазвичай, тяжіють до екстенсивних одиниць з протилежним стилістичним забарвленням: книжним (образним, високим) та розмовно-просторічним, — а саме юристів та представників творчої інтелігенції: художників, письменників, музикантів.

Таким чином, гіпотеза може бути сформульована у такий спосіб: периферійні синоніми нейтрально забарвленого синонімічного рядку, як і екстенсивні синоніми, можуть свідчити про професійну належність (фах) осіб, що їх уживають.

З метою доведення виконання периферійними синонімами стилістично нейтрального синонімічного рядку функції соціальних маркерів був проведений експеримент. У ньому взяли участь особи з двома вищезгаданими фаховими характеристиками. Лінгвістична частина пропонованої їм анкети містила 5 синонімічних рядків — прикметників, які характеризують людину: 1) *представительный — статный — осанистый — импозантный — презентабельный*; 2) *добрый — добродушный — благодушный — добросердечный — мягкосердечный*; 3) *толстый — полный — тучный — дородный — грузный*; 4) *молчаливый — неразговорчивый — немногословный — безмолвный — слова не добьешься*; 5) *безвольный — слабовольный — бесхарактерный — слабохарактерный — мягкотелый*. Опрацювання матеріалів анкети дозволило з'ясувати, що кількість вживання мовних варіантів дійсно залежить від фахових характеристик інформантів, про що свідчать цифрові результати.

У синонімічному рядку з домінантою "представительный" 11 творчих робітників у сумі звернулися до 36 слововживань, 11 юристів — до 21; з домінантою "молчаливый" відповідно 36 творчих робітників, 18 юристів; з домінантою "безвольный" — 44 творчих робітника, 15 юристів; з домінантою "толстый" — 41 творчий робітник, 24 юриста; з домінантою "добрый" — 47 творчих робітників, 19 юристів. Кількісні показники вже на цьому етапі дозволяють констатувати неоднорідність, а вірніше, наявність розбіжностей у перевагах цих двох фахових груп. Як бачимо, словниковий склад, лексичний запас особистості у творчій групі значно перебільшує лексикон юристів. Слововживань у групі юристів майже удвічі менше. Але загальний кількісний аналіз здатен лише констатувати розбіжності, не надаючи нічого для цілей діагностування фаху.

На наступному етапі опрацювання даних доцільно звернутися до кількісно-якісного аналізу. З цією метою прослідкуємо, скільки слів обрав кожний інформант з кожної з двох груп та які конкретно лексеми уподобала кожна особа.

Цифрові показники виявилися такими:

1) синонімічний рядок з домінантою "представительный" — 11 осіб з групи творчої інтелігенції обрали: двоє — 2 слова, четверо — 3 слова, п'ятеро — 4 слова; 11 юристів: двоє — 1 слово, восьмеро — 2, один — 3;

2) синонімічний рядок з домінантою "молчаливый" — з групи творчої інтелігенції: восьмеро — 3, троє — 4; юристи : четверо — 1, семеро — 2;

3) синонімічний рядок з домінантою "безвольный" — з групи творчої інтелігенції: двоє — 3, семеро — 4, двоє -5; юристи: семеро — 1, четверо — 2;

4) синонімічний рядок з домінантою "толстый" — з групи творчої інтелігенції: четверо — 3, шестеро — 4, один — 5; юристи: дев'ятеро — 2, четверо — 3;

5) синонімічний рядок з домінантою "добрый" — в групі творчої інтелігенції: двоє — 3, четверо — 4, п'ятеро 5; юристи : п'ятеро — 1, четверо — 4, двоє — 3.

Якщо представити перший нейтральний синонімічний рядок як поле, де ядром є найуживаніші з синонімів, що складають рядок, а периферією — менш частотні лексеми, то в групі творчих робітників до ядра надходять *представительный та статный*. До ядра наближається і *импозантный*, але слід зауважити, що ця лексема тяжіє до книжного стилю. Гадаємо, що *осанистый* опинилося на периферії через наявність дещо підвищеної розмовної (але в межах нейтральності) забарвленості. У групі юристів ядро уживаності збігається на рівні доміанти з творчими робітниками, проте воно не включає лексему *импозантный*. Замість неї *осанистый*, яке, на нашу думку, має більш розмовне забарвлення. Всього один випадок вживання слова *презентабельный* зумовлений його індивідуальною конотацією іронічності (за словами інформанта). В цілому, ряд синонімічних уподобань обмежується двома членами, тоді як у творчих працівників максимально активними є якнайменше 4 лексеми, а п'ята, якої зовсім немає у юристів, представлена тут чотирма слововживаннями на 11 осіб. Таким чином, збіг становить домінанта. Розбіжності: у групі творчих робітників (1 група) лексема *осанистый* — неактивна, у юристів (2 група) — навпаки, активна. І ще: у 2-ій групі лексеми *импозантный, статный, презентабельный* зовсім не вживаються.

Числові показники синонімічного рядку з домінантою *молчаливый* та інші наводяться за наступною схемою: лексема, творчі робітники — перша цифра, юристи — друга цифра: *молчаливый* — 1. 30%, 2. 61%, *неразговорчивый* — 1. 14%, 2. 5%, *немногословный* — 1. 28%, 2. 0%, *безмолвный* — 1. 28%, 2. 0%, *слова не добьешься* — 1. 0%, 2. 11%. *Безвольный* — 1. 25%, 2. 73%, *слабовольный* — 1. 9%, 2. 27%, *бесхарактерный* — 1. 23%, 2. 0%, *слабохарактерный* — 1. 25%, 2. — 0%, *мякотельный* — 1. 18%, 2. 0%. *Толстый* — 1. 15%, 2. 45%, *полный* — 1. 26%, 2. 38%, *тучный* — 1. 25%, 2. 0%, *дородный* — 1.19%, 2. 0%, *грузный* — = 1.15%, 2. 17%. *Добрый* — 1. 24%, 2. 58%, *добродушный* — 1. 24%, 2. 32%, *благодушный* — 1. 20%, 2.0%, *добросердечный* — 1. 12%, 2. 0%, *мягкосердечный* — 1. 20%, 2. 10%.

*Молчаливый*. Працівники мистецтва обрали 4 з 5 наданих лексем, з цих чотирьох перевагу надано двом одиницям — домінанті та її абсолютному синоніму, і це збігається з юристами. А ось ще дві лексеми — *немногословный, безмолвный* — відрізняються деякою книжністю, особливо *безмолвный*, який, на нашу думку, слід було б віднести все-таки до високих слів. Таким чином, збіг — домінанта; розбіжності у цьому синонімічному рядку становить лексема *неразговорчивый* — єдине активне слово після доміанти у групі юристів і в той же час — мінімальне за частотою використання у першій групі.

*Безвольный*. Впадає в очі різноманітність переваг у першій групі та сталість у другій. Причому в першій групі найменшу кількість уподобань отримало слово *слабовольный*, і саме воно забезпечує варіантність у другій групі, де окреслилося сильне ядро (1 слово — домінанта), а варіантну частину становить вже згадана лексема *слабовольный*. Натомість у 1 групі у ядрі 4 з 5 одиниць. Отже, у двох групах збіг — домінанта, розбіжність — 1. слово "*слабовольный*", притаманне саме 2 групі і нечастотне у 1; 2. наявність доволі уживаних останніх трьох лексем — *бесхарактерный, слабовольный и мякотельный*.

*Толстый*. У 1 групі домінантою виявилася лексема *полный*, яка фактично є евфемізмом загальномовної доміанти, що є ще одним свідомством тяжіння до високого стилю в описі. На другому місці *тучный*. Слово *дородный*, яке рідко вживається в розмовному мовленні, в описі художників асоціюється з тиціанівськими дамами та жінками епохи Відродження, що й пояснює

його високу частотність як слова з групи "спеціальна лексика". У 2 групі (юристів) домінантою лишилася загальномова лексема *толстий* і її загальновоживаний евфемізм, якому відводиться місце у ядрі переваг. Незначним відсотком представлено слово *грузний*, яке більше тяжіє до розмовних, ніж *дородний* і *тучний*, які, до речі, зовсім відсутні у цій групі. Таким чином, збіг як такий — відсутній, бо навіть домінанти різні. Але для цілей ідентифікації найбільш придатними виявляються слова *тучний* і *дородний*, які навіть не представлені у групі юристів. Щодо домінанти *толстий*, то вона придатна для вірогідного висновку про менше її функціонування у групі творчих робітників, ніж у юристів.

*Добрий*. Перша група до ядра переваг віднесла дві лексеми *добрий*, *добродушний*, як і юристи. Таким чином, ядро синонімічного рядку в обох групах — це збіг. Дуже сильною виявилася периферія. Дві лексеми — *благодушний* та *мягкосердечний* — становлять значний відсоток від загальної кількості слововживань. Їх можна назвати сильним діагностичним засобом, тому що у групі юристів перше зі слів зовсім відсутнє, а друге становить лише 10% від загального числа вживань цих синонімів. Ще одне слово має вагу у діагностичному плані — це *добросердечний*. У групі творчої інтелігенції воно зустрічається, хоча й нечасто, тому що має відтінок застарілості, а в юристів повністю відсутнє.

Таким чином, виявилося, що й у групі внутрішньостильових синонімів існує мовленнева диференціація вживаності лексем за соціальними ознаками, а конкретно, за фаховою приналежністю. Зрозуміло, що вона не так різюча, як у колі екстенсивних синонімів, але достатня, щоб бути придатною до потреб діагностування. Проведене експериментальне дослідження 5 обраних синонімічних рядків, що характеризують людину, надало змоги з'ясувати, на якій підставі надається перевага тій чи іншій лексемі в типовій ситуації представниками двох різних професійних груп. Виявляється, що представники і творчої інтелігенції, і юристів у всіх розглянутих випадках (крім одного) за ядро уживаності обирають слово, яке з точки зору сучасного стилістичного узусу є нейтральним і кваліфікується як "своє" в обох професійних групах. Але не слід нехтувати і тими випадками, які не є частотними. Мається на увазі оказіональна заміна домінанти у групі робітників мистецтва, коли мовленневою домінантою обрано "*полный*" з міркувань етики. Можливо, подібні заміни у мовленні творчої інтелігенції є регулярними, але для доведення цього слід розширити об'єм дослідженого матеріалу. Але ж окрім ядерного збігу, який не може прислужитися потребам професійної діагностики, є ще й периферія синонімічного рядку, яка, як виявляється, здатна диференціювати мовленнєві переваги різних професійних груп. По-перше, звертає на себе увагу тяжіння творчої інтелігенції до членів синонімічної парадигми, які мають стилістичне прирошення, причому книжного характеру. Безумовно, прирошення не перетворює нейтральну в стилістичному плані одиницю на високе слово (книжний стиль), воно лише надає їй деякого забарвлення. А як наслідок — виникнення стилістичної інтенсифікації інтенсивних синонімів. Можливість цього явища обумовлена процесом постійного вживання окремих периферійних синонімів нейтрального синонімічного рядку на тлі нейтральної домінанти, внаслідок чого домінанта може "відсувати" свій синонім у бік більшої книжності (офіційно-ділового чи високого забарвлення). Так, наприклад, на тлі домінанти *молчаливый* та її ядерного партнера *неразговорчивый* синоніми цього ж нейтрально стилістичного рядку (*немногословный*, *безмолвный*) сприймаються як периферія нейтральності чи межа книжності. Саме таким одиницям надають перевагу письменники, поети та художники. Тобто з нейтрального стилістичного рядку з домінантою *молчаливый* соціальними маркерами професійної групи робітників мистецтва є *безмолвный* і *немногословный*; з домінантою *добрий* — *благодушний*, *добросердечный*, *мягкосердечный*; з домінантою *представительный* — *импозантный*, *статный*, *презентабельный*; з домінантою *толстий* — *тучный*, *дородный*; з домінантою *безвольный* — *мякотельный*, *слабохарактерный*, *бесхарактерный*. Щодо специфіки діагностування мовлення представників юридичного фаху, то слід зазначити, що їм притаманні лексеми з ядра синонімічного рядку, найчастіше це сама домінанта чи найчастотніший її партнер (наприклад: *толстий* і *полный* порівняно з *тучный*, *дородный* і *грузный*), або периферійні синоніми з прирошенням розмовного типу (*осанистый* порівняно з *импозантный*, *презентабельный*, які у периферії тяжіють до книжності). Гадаємо, що між екстенсивними (міжстильовими) синонімами існують "прикордонні зони", де здійснюється взаємодія і взаємопроникнення стилістичного забарвлення різностильових одиниць. Саме лексеми, розташовані на "прикордонних зонах", і є головним діагностичним засобом при

виявленні професійної приналежності автора за методикою переваг інтенсивних синонімічних одиниць.

1. *Винокур Т. Г.* Закономерности использования языковых единиц. — М., 1980.
2. *Вул С. М.* Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. — М., 1977.

**Т. Ф. Шумарина**

### **ИНТЕНСИВНАЯ СИНОНИМИЯ И ПРОБЛЕМА ДИАГНОСТИКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ В КЛАССИФИКАЦИОННОМ ИССЛЕДОВАНИИ**

В статье предпринимается попытка экспериментального исследования корреляционной зависимости синонимов и социальных признаков языковой личности. Анализ синонимических предпочтений свидетельствует о том, что выбор лексемы из синонимического ряда может быть обусловлен профессиональной принадлежностью адресанта.

**Ключевые слова:** социолингвистика, лингводиагностика, экспериментальные исследования, корреляционная зависимость, синонимия.

**T. F. Shumarina**

### **INTENSIVE SYNONYMY AND DIAGNOSTICS OF PROFESSIONAL MEMBERSHIP IN THE CLASSIFICATION RESEARCH**

The article is devoted to the experimental research of the correlation dependence between synonyms and the linguo-individuum social features. The analysis of the synonym choice showed that the selecting the proper synonym depends on the professional belonging of sender.

**Keywords:** sociolinguistics, lingual diagnostics, experimental research, correlation dependence, synonymy.